

ЛЕКСІЧНЫ ПАЎТОР ЯК СРОДАК РЭГУЛЯТЫЎНАСЦІ Ў КНІЗЕ “АХВЯРНЫ ДВОР” ЯНКІ СІПАКОВА

Паўтор, яго віды і функцыі ў мастацкім тэксце прыцягваюць увагу даследчыкаў не адно дзесяцігоддзе. Вучоныя, з аднаго боку, адзначаюць універсальнасць паўтору, а з другога, звяртаюць увагу на яго складанасць і неадназначнасць. Пачынаючы з 90-х гадоў ХХ ст. паўтор разглядаецца і з пазіцыі тэорыі рэгулятыўнасці, арыентаванай на выяўленне сродкаў і спосабаў арганізацыі сутворчасці аўтара і адрасата.

Рэгулятыўнасць у лінгвістыцы тлумачыцца як сістэмная якасць тэксту, якая заключаецца ў здольнасці кіраваць пазнаваўчай дзейнасцю чытача. Можна меркаваць, што аўтарская работа над тэкстам праяўляецца ў свядомым выкарыстанні рэгулятываў – сродкаў, якія з’яўляюцца сігналамі, што стымулююць псіхалагічныя імпульсы і актуалізуюць пэўныя кванты ведаў у свядомасці адрасата.

Аналіз 6 паэм упрозе Янкі Сіпакова (“Варзоб”, “Ахвярны двор”, “Одзіум”, “Хата”, “З чужымі багамі”, “Экстаз”) паказаў, што на ўзроўні выказвання – асноўнай камунікатыўнай адзінкі, здольнай адлюстроўваць цэлы фрагмент рэчаіснасці – пісьменнік арганізуе дзейнасць чытача за кошт разнастайных відаў паўтараў лексічных адзінак. Вылучаюцца наступныя віды паўтору:

1) **паўторы розных форм аднаго слова:** *А каму, какой ахвяры, скажыце, хочацца хутчэй на той ахвяравальны двор, на тыя ахвяравальныя камяні?* (“Ахвярны двор”); *А мы сеем на мёртвых землях мёртвым насеннем; І на хворай зямлі настойліва перавыконваем хворыя планы* (“Одзіум”); *Крычанё да крычання – ўжо народ, ужо будучыня* (“З чужымі багамі”);

2) **паўторы аднакаранёвых слоў:** *Дарога – жывая, яна – для жыцця* (“Ахвярны двор”); *Яно [чорнае слова – В.Р.], нібы чорнае зацьменне, усё пачарніла – і зялёную траву, і празрыстую ваду, і блакітнае неба; Хворая зямля забірае здаровых людзей, але сама ад гэтага не здаравее; Чорна на душы, як на тых чорных плакатах, што чарнелі на мітыngu* (“Одзіум”);

3) **паўторы тоесных лексічных адзінак:** *І вось ён [караван – В.Р.] ужо як перад вачыма. Ідзе мернаю, спакойнаю хадю. Упэўнена і настойліва ідзе* (“Варзоб”); *Так думалася ў самалёце над Арменіяй. Над Эчміядзінам думалася; Добры дзень, старажытная зямля! Зямля Месропа Маштоца <...>* (“Ахвярны двор”); *Атамнікі пасварылі чалавека з усёю прыродаю. З жывою і мёртваю пасварылі*

(“Одзіум”), *А чалавеку ж таксама патрэбен свой Бог, які б абараняў яго ад гвалту і разбою, ад здзеку і несправядлівасці. Ад войнаў каб абараняў* (“З чужымі багамі”); *І ўсё ж хаджу, як заварожаны, гляджу, як заварожаны, стаю, як заварожаны; Стаю каля хаты, на Сораць гляджу, за Сораць гляджу* (“Экстаз”).

Паўтараемыя адзінкі могуць непасрэдна ісці адна за адной, г. зн. размяшчацца кантактна, а могуць пазіцыйна раздзяляцца. У прааналізаваных паэмах кантактныя паўторы рэдкія, можна сказаць, адзінкавы: *Кветкі да ног, а запомніліся чамусьці рукі. Рукі лекара і спагадніка* (“Варзоб”); *Дзесяць тысяч стаяць моўчкі. Маўчаць, як крычаць* (“Одзіум”), *Ён жа [Тарас Шаўчэнка – В.Р.] нарадзіўся ў гэты свет рабом. Рабом быў яшчэ і не народжаны <...>* (“Хата”).

Калі паўтораныя элементы адносяцца да аднаго аб’екта, то пры другасным ужыванні яны часцей за ўсё ўскладняюцца разнастайнымі канкрэтызатарамі (кампанентамі, залежнымі ад паўтараемых адзінак), удакладняючы месца: *А каб па-сапраўднаму ўбачыць горы, каб да іх наблізіцца, ад іх трэба адысіся. На паважную адлегласць адысіся* (“Варзоб”), час: *А гэты [храм – В.Р.] – стаяў. Чатыры стагоддзі яшчэ стаяў* (“Ахвярны двор”), прымету: *Самі вы брудныя, нячысікі, – злуецца бабка Параска. – І душою, і целам брудныя; Ах, дзядзька Янка! Зажураны, засмучаны дзядзька Янка!* (“Одзіум”).

Дадзены тып паўтору аказваецца значным у арганізацыі чытацкай дзейнасці ў двух планах:

– па-першае, паўтораныя адзінкі дзякуючы наяўнасці канкрэтызатараў могуць ствараць устаноўку на развіццё сэнсу ў наступным выказванні ці блоку выказванняў. Да прыкладу, у паэме “Хата” чытаем: *О як ён [Т. Шаўчэнка – В.Р.] любіць усё гэта і як прагне спакою і ціхамірнасці! Такой ціхамірнасці, як, да прыкладу, на яго ж малюнку «На пасецы».* Далей Сіпакоў расказвае пра гэты малюнак Т. Шаўчэнка. У паэме “З чужымі багамі” сустракаем наступны паўтор *Сіні туман над вадой, смарагдавая трава на берагах – і хаткі, хаткі, хаткі. Не для чалавека, для пчол хаткі.* Далей ідзе апавед пра пчалярства ў Абхазіі і пра багіню пчалярства Анану-Гунду;

– па-другое, паўторы, наадварот, могуць завяршаць актуалізаваны раней сэнс. Так, у паэме “Одзіум” аўтар расказвае пра тое, як людзі вывозілі з радыяцыйнай зоны тэхніку, каштоўныя рэчы, прадавалі гэта пасля ў чыстых раёнах, стараючыся зарабіць грошы. Камунікатыўны блок выказванняў аўтар завяршае так: *Грошы, грошы... Трунавыя грошы.* У паэме “Варзоб” аўтар расказвае пра славурых таджыкскіх паэтаў. Завяршае сваё паведамленне такім

выказваннем: *Мы і самі не зломкі, мы і самі сёе-тое можам, але ж давайце **запросім** за наш дастархан вялікіх – Рудакі і Хаяма, Хафіза і Джамі **запросім**.*

Пазіцыйна раззеленыя паўторы, якія адносяцца да аднаго прадмета апісання, у паэмах Сіпакова таксама прадстаўлены ў канструкцыях з аднароднымі дапаўненнямі і акалічнасцямі: ***Баімся** зямлі, **баімся** вады, **баімся** паветра...* (“Одзіум”); *Скажам, ён умеє на малюнку перадаць рух паветра. **Напісаць** вецер, **напісаць** дождж. **Напісаць** спёку і халодную ноч. **Напісаць** пажар у стэпе <...>* (“Хата”); ***Тапчу** бамбучнік, **тапчу** вострае каменне, **тапчу** загарэлыя пяскі пляжаў і тады толькі пачынаю разумець, што гэта ўжо не маё <...>* (“З чужымі багамі”). Такія паўторы актывізуюць увагу чытача на важных для аўтара фрагментах сітуацыі, што падтрымліваецца яшчэ і дзеяннем узнікаючага рытму. Шматразовы паўтор выдзеленых слоў – паказчык аўтарскай эмацыянальнасці, сродак, які патэнцыяльна ўплывае на глыбіню думкі.

Рэгулятыўныя ланцужкі, якія заснаваны на паўторы лексічных адзінак, карэлюючых з рознымі элементамі апісваемай сітуацыі, у праявітых паэмах Сіпакова прадстаўлены:

1) монапрэдыкатыўнымі канструкцыямі з паўторам азначэнняў: ***Брудная** зямля, **брудная** вада, **бруднае** паветра, **бруднае** малако <...>* (“Одзіум”); *Чарнечая гара. Самая высокая і самая святая гара Украіны. **Свой** Казбек, **свой** Арарат, **свая** Джамалунгма. **Свае** Альпы, **свае** Кардыльеры, **свае** Гімалаі;*

2) поліпрэдыкатыўнымі канструкцыямі з паўторам выказнікаў: *Дрэвы **шчаслівыя**, пчолы **шчаслівыя**, вецер **шчаслівы*** (“Хата”); ***Ламаецца** гук, **ламаецца** вецер, **ламаецца** сонечны промень, **ламаецца** слова; **Лясы** ў нас **заложнікі**, **хаты** – **заложнікі**, **вуліцы** – **заложнікі**, **крыніцы** – **заложнікі**... **І** дзеці – **таксама заложнікі*** (“Одзіум”); ***Сораць** – **турма**, возера Маленец – **турма**, хацінка Арыны Радзівонаўны – **таксама турма*** (“Экстаз”).

Шматразовыя паўторы вылучаюць на першы план камунікацыйны цэнтр выказвання, што дазваляе актуалізаваць, канкрэтызаваць істотныя, цэнтральныя для мастацкага вобраза дэталі.

Такім чынам, праведзенае даследаванне паказала, што лексічны паўтор – універсальны сродак рэгулятыўнасці ў паэмах у прозе Янкі Сіпакова. Лексічныя паўторы стымулююць пазнаваўчую дзейнасць чытача ў адпаведнасці з інтэнцыямі аўтара, забяспечваюць стварэнне з чытачом у працэсе тэкставага разгортвання.